

УДК 37.013.78

**Т. М. Сергієнко**

Сумська філія Харківського національного  
університету внутрішніх справ

## **ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕЗАДАПТАЦІЇ КУРСАНТІВ МОЛОДШИХ КУРСІВ ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ**

*У статті розглянуто поняття та зміст соціально-педагогічної профілактики дезадаптації особистості. Зазначено, що військовий соціум характеризується домінуванням імперативності, суворої вимогливості, контролю та висуває жорсткі вимоги до морально-психологічних якостей курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів. Визначено, що за певних негативних соціальних умов та впливу негативних факторів курсанти молодших курсів вищих військових навчальних закладів схильні до прояву певних форм дезадаптації. Наголошено на проблемі дезадаптації особистості курсанта молодшого курсу вищого військового навчального закладу, що потребує відповідного соціально-педагогічного попередження через проведення відповідної соціально-педагогічної профілактики. Визначено 3 компоненти соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів.*

**Ключові слова:** соціальні умови, військовий соціум, дезадаптація, соціальна дезадаптація, соціально-педагогічна діяльність, профілактика, соціально-педагогічна профілактика дезадаптації.

**Актуальність статті.** Прагнення української держави до європейських структур передбачає якісно новий тип взаємовідносин особистості в усіх соціальних сферах, у тому числі й у військовій. Але розширення соціальних зв'язків на європейському рівні, демократизація суспільних відносин, гуманістичні тенденції доповнюються проблемами адекватного сприйняття європейських цінностей військовослужбовцями, правильного користування ними. Військовий соціум зі своїм домінуванням імперативності, суворої вимогливості та контролю висуває жорсткі вимоги до морально-психологічних характеристик молодих військовослужбовців, які стали курсантами, вступили до вищого військового навчального закладу.

Саме курсанти молодших курсів вищих військових навчальних закладів мають свої вікові, психофізіологічні, соціальні особливості та в своїй більшості схильні до прояву суспільно схвальної діяльності, але за певних негативних соціальних умов – до прояву певних форм дезадаптації, що потребує відповідної соціально-педагогічної профілактики. Такий підхід лише підтверджує, що проблема дезадаптації особистості курсанта молодшого курсу вищого військового навчального закладу потребує відповідного соціально-педагогічного попередження.

**Аналіз соціально-педагогічної літератури** показав, що поняття та зміст соціально-педагогічної профілактики дезадаптації особистості необхідно розглядати в контексті соціально-педагогічної діяльності.

Сучасний соціальний педагог-науковець О. В. Безпалько визначає соціально-педагогічну діяльність як «різновид професійної діяльності, яка спрямована на реалізацію завдань соціального виховання, створення сприятливих умов соціалізації, всебічного розвитку особистості, задоволення її соціокультурних потреб або відновлення соціально схвалених способів життєдіяльності» [1, 185]. У свою чергу А. Й. Капська звертає увагу на комунікативну, організаторську, прогностичну, охоронно-захисну, діагностичну, корекційно-реабілітаційну, соціально-терапевтичну й попереджувально-профілактичну функції соціально-педагогічної діяльності. Метою останньої науковець бачить «виявлення, запобігання та обмеження асоціальних явищ, причин соціальної дезадаптації серед різних соціальних груп та окремих осіб» [2, 44].

Російські соціальні педагоги М. Галагузова, Ю. Галагузова, Г. Штинова, Є. Тищенко, Б. Дяконов бачать соціально-педагогічну діяльність як конкретно спрямовану, що сприяє вирішенню особистісних проблем через вивчення людини та соціуму, що її оточує. Учені наголошують, що «соціально-педагогічна діяльність реалізується у вигляді комплексу профілактичних, реабілітаційних заходів» [3, 307] та вказують на наступні її функції: діагностичну, прогностичну, освітньо-виховну, правозахисну, організаторську, комунікативну, попереджувально-профілактичну [3, 312].

О. В. Безпалько серед завдань соціально-педагогічної діяльності концентрує увагу на «зміцненні та активізації адаптаційного потенціалу особистості та попередженні й локалізації негативних впливів на особистість факторів соціального середовища» [1, 185]. Таким чином, продовжуючи вищевказану тезу, ми доводимо, що профілактична складова в системі соціально-педагогічної діяльності займає важливе місце. Підтвердженням цьому є розгляд О. В. Безпалько основних напрямів соціально-педагогічної діяльності, які мають безпосереднє відношення до нашого дослідження:

- діяльність щодо допомоги та підтримки особистості в адаптації до умов певного соціального середовища;
- діяльність щодо **профілактики явищ дезадаптації** (соціальної, культурної, психологічної), яка включає в себе роботу з людьми девіантної поведінки та маргінальними групами;

– посередницька діяльність у взаємостосунках індивіда чи групи з середовищем, що обумовлено інтересами їхнього соціокультурного становлення та розвитку [1, 186]. У свою чергу А. Й. Капська звертає увагу на соціально-профілактичну роботу щодо подолання різних форм дезадаптації підлітків і молоді, змістом якої є:

- соціально-педагогічна профілактика;
- соціально-психологічна допомога;
- соціальна адаптація і реабілітація [2, 250].

Учена піддає суттєвому аналізу зміст соціально-педагогічної роботи, але, на жаль, мова йде лише про цивільне середовище.

Сучасні військові вчені звертають увагу на профілактику дезадаптації військовослужбовців, яка викликана проблемами в ланці «військовослужбовець-військове середовище». Великий вплив на якісний результат вищенаведеного завдає найближче оточення курсанта – військовий колектив.

Російський військовий психолог-педагог А. Г. Маклаков вирішення проблеми профілактики відхилень у поведінці військовослужбовців бачить у психогієні та психопрофілактиці – «комплексі заходів, спрямованих на збереження та зміцнення психічного здоров'я особового складу, створення найбільш сприятливих умов для психічної діяльності військовослужбовців у мирний і воєнний час, попередження виникнення й розвитку психічних захворювань» [4]. Психопрофілактика має й певний соціально-педагогічний аспект. Автор звертає увагу на роль держави та суспільних організацій у підтримці психічного здоров'я військовослужбовців.

Український військовий учений В. Ягупов, як і А. Маклаков, бачить вирішення проблеми дезадаптації військовослужбовця у психопрофілактиці та психогієні – як системі «психологічних, соціально-психологічних, психотерапевтичних (як правило, це заходи медичної психології) і організаційних заходів, що спрямовані на попередження таких негативних проблем, як порушення психічного здоров'я воїна, міжособистісні конфлікти у військових підрозділах, девіантна поведінка, труднощі адаптації тощо, і на збереження духовного, нервовопсихічного та психосоматичного здоров'я воїна, створення йому оптимальних умов для життєдіяльності у військовому середовищі та в екстремальних умовах військової діяльності» [5, 439].

**Мета статті.** Визначення поняття та змісту соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів.

**Виклад основного матеріалу.** Аналіз психолого-педагогічної літератури показав обмеженість розробки проблематики соціально-педагогічної профілактики дезадаптації особистості у військовій сфері. Ми можемо висунути декілька пояснень такого стану. По-перше, соціальна педагогіка – це молода галузь педагогічних досліджень. По-друге, Збройні Сили України є консервативною структурою з консервативним військовим середовищем, де наукові дослідження мають свої особливості.

Сучасні вітчизняні науковці звертають увагу на успішність профілактики та корекції дезадаптації військовослужбовців. Вони стверджують, що «успішна діяльність з профілактики та корекції дезадаптації військовослужбовців полягає у знаннях людини про себе, характеру суб'єктивних перекручувань, її ставленні до себе» [5, 39]. Ми погоджуємося з важливістю врахування суб'єктивної сторони профілактичної діяльності, але звертаємо увагу на недоцільність застосування поняття «корекція дезадаптації», через невідповідність поняття «корекція» (сукупність педагогічних та лікувальних засобів, спрямованих на поліпшення та виправлення процесу розвитку особи [7, 186]) поняттю «дезадаптація» (порушення). Дезадаптація є станом особистості, який заважає її розвитку. На нашу думку, більш коректним є поняття «профілактика дезадаптації».

Цінним для нас є висновок російських учених про те, що соціальна дезадаптація є оборотним процесом, вони стверджують, що можливо «не лише попереджувати відхилення в соціальному розвитку... , але й управляти процесом ресоціалізації соціально дезадаптованих» [8, 299]. Тобто, соціально-педагогічна профілактика дезадаптації курсантів перших курсів передбачає застосування низки конкретних соціально-педагогічних заходів.

Таким чином, першим компонентом соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів є **соціально-педагогічна профілактика саме на особистісному рівні**. Змістом такої роботи ми бачимо допомогу курсантові:

- у соціальному й особистісному самовизначенні, не лише як автономію від батьків, а чітку орієнтацію, визначення й усвідомлення свого місця у військовому середовищі вищого військового навчального закладу;
- у формуванні адаптаційного потенціалу, вміння безконфліктно та ефективно входити до нових умов військового соціуму;
- у диференціації розумових здібностей та інтересів, без яких оволодіння військовою професією стає дуже складним;
- у розвитку інтегративних механізмів самосвідомості через формування елементів толерантності у світогляді та пов'язаною з ними життєвою позицією.

Успіх соціально-педагогічної профілактики, безумовно, залежить і від характеру та змісту службової та навчальної діяльності, життєвого досвіду курсанта, рівня вихованості та освіченості тощо. Все це проявляється в духовному обліку, поведінці, запитах та інтересах у повсякденній діяльності майбутніх офіцерів Збройних Сил України.

У той же час військове середовище не може бути відокремлено від соціального. Відомий військовий педагог радянських часів А. В. Барабанщиков ще наприкінці 60-х років XX ст. стверджував про необхідність уміння офіцера протиставити організований виховний вплив негативному впливу мікросередовища [9, 119–120]. До речі, саме А. В. Барабанщиков одним із перших у військовій педагогіці звернув увагу на соціально-педагогічні аспекти військового виховання. Як було зазначено вище, сучасні військові вчені звертають увагу на профілактику дезадаптації військовослужбовців, яка викликана проблемами в ланці «військовослужбовець-військове середовище». Великий вплив на якісний результат вищенаведеного завдає найближче оточення курсанта – військовий колектив. Деякі сучасні військові вчені звертають увагу на проблемну взаємодію військового колективу та військовослужбовця [4, 63]. Так, А. Г. Маклаков вважає особливістю військового середовища «різномірність військових колективів (за освітою, національною ознакою, строком служби тощо)» [4, 63].

Таким чином, другим компонентом соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів є **соціально-педагогічна профілактика у військовому соціумі**. Змістом такої роботи є:

- підтримання оптимального соціально-психологічного клімату у військових колективах;
- комплектування військових підрозділів з урахуванням психологічної сумісності військовослужбовців;
- послідовне та цілеспрямоване формування згуртованості колективів у процесі бойової підготовки та в часи дозвілля;
- попередження та своєчасне вирішення конфліктних ситуацій.

Розглядаючи питання соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів неможливо оминати увагою дослідження вчених щодо подолання кризових та екстремальних ситуацій у військових навчальних закладах [10], у яких дослідники пропонують певну «схему» підготовки курсантів до дій в екстремальних умовах військової діяльності:

- розбір алгоритму виконання військових завдань в екстремальних умовах на класно-групових заняттях;

- приведення прикладів героїчного минулого, жертвовного виконання військового обов'язку офіцерами;
- відпрацювання навчально-бойових нормативів на польових заняттях спочатку в денний, а потім у нічний час;
- участь у багатоденних польових навчаннях з багатокілометровими маршами, нічними стрибками з парашутами, бойовими стрільбами, виконання обов'язків командирів взводів і рот бойових підрозділів [10, 24].

Третім компонентом соціально-педагогічної профілактики є **соціально-педагогічна профілактика дезадаптації курсантів молодших курсів, опосередкована цивільним середовищем**, яка включає:

- допомогу курсантам із боку своїх родин (батьків) у подоланні кризових ситуацій;
- цілеспрямовану роботу з молодими родинами курсантів щодо формування культури родинного життя;
- співпраця з військово-патріотичними організаціями, школами з пропаганди ратної праці та підтримкою курсантів;
- співпраця з церковними релігійними організаціями, що підтримують справу захисту Вітчизни;
- виховання конфесійної обізнаності й толерантності.

Таким чином, проблему профілактики дезадаптації курсанта у військовому середовищі вищого військового навчального закладу необхідно розглядати як конкретний напрям відповідної соціально-педагогічної роботи.

**Висновки.** Соціально-педагогічна профілактика дезадаптації курсантів молодших курсів це – конкретна соціально-педагогічна робота, опосередкована взаємодією особистості, військового й цивільного соціумів щодо розвитку адаптаційного потенціалу особистості курсанта та створення підтримувального (адаптувального) середовища.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери [2-е видання / за заг. ред. проф. І. Д. Звереві]. – Київ, Сімферополь : Універсум, 2013. – 536 с.
2. Соціальна педагогіка : підручник / за ред. проф. А. Й. Капської. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 256 с.
3. Социальная педагогика: курс лекцій : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / под. ред. М. А. Галагузовой. – М. : ВЛАДОС, 2003. – 416 с.
4. Психология и педагогика. Военная психология : учебник для вузов / под. ред. А. Г. Маклакова. – СПб. : Питер, 2005. – 464 с.
5. Військова психологія : підручник. – Київ : ТанDEM, 2004. – 656 с.
6. Технології соціальної роботи з військовослужбовцями : Інформаційно-методичний збірник / упор. І. В. Пеша. – К. : ДЦССМ, 2003. – 335 с.

7. Спеціальна педагогіка : понятійно-термінологічний словник / за ред. В. І. Бондаря. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – 436 с.
8. Технологии социальной работы : учебник / под ред. Е. А. Холостовой. – М. : ИНФРА-М., 2004. – 400 с.
9. Вопросы советской военной педагогики / по ред. А. В. Барабанщикова. – М. : ВПА им. В.И.Ленина, 1978. – 218 с.
10. Марков А. С. Возникновение и преодоление кризисных экстремальных ситуаций в военных вузах // Ананьевские чтения – 2008 : Психология кризисных и экстремальных ситуаций : междисциплинарный подход // Материалы научно-практической конференции «Ананьевские чтения – 2008» 21–23 октября 2008 года / под редакцией Л. А. Цветковой, Н. С. Хрусталёвой. – СПб. : Издательство С.-Петербургского университета, 2008. – 840 с.
11. Лоусон С. Псалом надежды и утешения / С. Лоусон // Военно-христианский вестник. – М : «Контекст», 2006. – № 3. – С. 56.
12. Ивашко М. Веротерпимость в погонах / М. Ивашко // Военно-христианский вестник. – М : «Контекст», 2004. – № 1. – С. 6–8.

### РЕЗЮМЕ

**Сергиенко Т. Н.** Понятие и содержание социально-педагогической профилактики дезадаптации курсантов младших курсов высших военных учебных заведений.

*В представленной статье охарактеризованы понятие и содержание социально-педагогической профилактики дезадаптации личности, которые необходимо рассматривать в контексте социально-педагогической деятельности. Отмечено, что военный социум, который характеризуется доминированием императивности, строгой требовательности, контроля, предъявляет жесткие требования к морально-психологическим состояниям курсантов младших курсов высших военных учебных заведений. Выявлено, что при определенных негативных социальных условиях и факторах курсанты младших курсов высших военных учебных заведений в большинстве склонны к проявлению определенных форм дезадаптивного поведения, которое требует соответствующей социально-педагогической профилактики.*

**Ключевые слова:** социальные условия, военный социум, дезадаптация, социальная дезадаптация, социально-педагогическая деятельность, профилактика, социально-педагогическая профилактика дезадаптации.

### SUMMARY

**Sergienko T.** The concept and content of social and educational prevention of maladjustment of junior cadets of higher military education institutions.

*This article deals with the concept and content of social and educational prevention of personality maladjustment. Through the analysis of social and educational literature author shows that the concept and content of social and educational prevention of maladjustment should be considered in the context of social and educational activity. It is noted that the military society is characterized by the dominance of the imperative, strict demands, control, and imposes stringent requirements on moral – psychological characteristics of junior students of high military education institutions. The author of this article clearly highlights the negative conditions of military society of education institutions. It was determined that under certain adverse social conditions and negative influence of such factors junior cadets of higher military education institutions tend to manifest certain forms of maladjustment. The author pays attention to the success of social and educational prevention of*

*maladjustment depending on the nature and content of service and training, life experience of a student, upbringing and education levels. The problem of personal maladjustment of junior cadets', course of higher military education institutions requires appropriate social and pedagogical warning because of the relevant social and educational prevention. There were identified three components of social and pedagogical prevention of maladjustment of junior cadets of higher military education institutions. Such as, social – pedagogical prevention at the individual level, social – pedagogical prevention in the military society and social – pedagogical preventive mediated civil sphere. The author describes the content of each component. The author emphasizes that the success of social and educational prevention course depends on the nature and content of service and training, life experience of the student, upbringing and education levels and so on. This is manifested in the spiritual accounting, behavior, or interest in daily activities for future officers of the Armed Forces of Ukraine.*

*As the result, the author insists that social and educational prevention is a specific form of social and pedagogical work which is mediated by the interaction of personal, military and civil societies which creates adaptive capacity of the individual of cadets and creates of supportive environment, which can help them to adapt.*

**Key words:** *social condition, a military society, maladjustment, social maladjustment, social and educational activities, prevention, social and pedagogical prevention of maladjustment, individual level.*